



IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059



VOL.3 № 5

2026

XIVA XONLIGI IQTISODIYOTIDA HUNARMANDCHILIKNING O'RNI

Matkarimova Malika Normatovna

Urganch tibbiyot instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Xiva xonligi iqtisodiyotida hunarmandchilikning tutgan o'rni tarixiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Xonlik xo'jaligi sug'orma dehqonchilik, chorvachilik, ichki-tashqi savdo va hunarmandchilik tarmoqlarining o'zaro bog'liqligi asosida rivojlanganligi yoritiladi. Hunarmandchilik shahar iqtisodiyotining ishlab chiqarish negizi, ichki bozorni ta'minlovchi asosiy soha, savdo aloqalarini jonlantiruvchi omil hamda ijtimoiy tabaqalanish va kasbiy an'analarni shakllantiruvchi muhim institut sifatida baholanadi. Xiva, Urganch, Hazorasp, Xonqa, Qo'ng'iro't kabi markazlarda to'qimachilik, zargarlik, misgarlik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, charmchilik, gilamchilik va qurolsozlik singari kasblar iqtisodiy hayotda salmoqli o'rin egallaganligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, Xorazm, hunarmandchilik, shahar iqtisodiyoti, ichki bozor, karvon savdosi, to'qimachilik, zargarlik.

РОЛЬ РЕМЕСЛЕННОСТВА В ЭКОНОМИКЕ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА

Маткаримова Малика Норматовна

Ургенчский медицинский институт, кафедра социальных наук, преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируется роль ремесленничества в экономике Хивинского ханства с историко-экономической и социально-культурной точек зрения. Освещается, что хозяйство ханства развивалось на основе взаимосвязи орошаемого земледелия, животноводства, внутренней и внешней торговли, а также ремесленных отраслей. Ремесленничество оценивается как производственная основа городской экономики, важнейшая сфера обеспечения внутреннего рынка, фактор активизации торговых связей, а также значимый институт формирования социальной стратификации и профессиональных традиций. Обосновывается, что в таких центрах, как Хива, Ургенч, Хазарасп, Хонка, Кунград значительное место в экономической жизни занимали ткачество, ювелирное дело, медничество, гончарство, резьба по дереву, кожевенное ремесло, ковроткачество и оружейное производство.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Хорезм, ремесленничество, городская экономика, внутренний рынок, караванная торговля, ткачество, ювелирное дело.

THE ROLE OF CRAFTSMANSHIP IN THE ECONOMY OF THE KHIVA KHANATE

Matkarimova Malika Normatovna

Department of Social Sciences, Urgench Medical Institute, Lecturer

Abstract

This article analyzes the role of craftsmanship in the economy of the Khiva Khanate from historical-economic and socio-cultural perspectives. It highlights that the khanate's economy developed through the interconnection of irrigated agriculture, livestock breeding, domestic and foreign trade, and craft industries. Craftsmanship is assessed as the productive foundation of urban economy, the main sector supplying the domestic market, a factor stimulating trade relations, and an important institution shaping social stratification and professional traditions. The study substantiates that in centers such as Khiva, Urgench, Hazorasp, Xonqa, and Qo'ng'iro't, occupations such as weaving, jewelry-making, coppersmithing, pottery, wood carving, leatherworking, carpet weaving, and weapon production occupied an important place in economic life.

Keywords: Khiva Khanate, Khorezm, craftsmanship, urban economy, domestic market, caravan trade, weaving, jewelry.

Xiva xonligi iqtisodiy hayoti ko'p tarmoqli xo'jalik tizimiga tayangan. Xorazm vohasining tabiiy-geografik sharoiti, Amudaryo quyi oqimi bilan bog'liq sug'orish tizimi, karvon yo'llari, qo'shni ko'chmanchi va o'troq aholi bilan almashinuv munosabatlari xonlik iqtisodiyotining tarkibini belgilagan. Dehqonchilik oziq-ovqat va xomashyo bazasini yaratgan bo'lsa, chorvachilik jun, teri, go'sht, transport

hayvonlari va ko'chmanchi bozorlar bilan aloqalarni ta'minlagan. Hunarmandchilik esa ayni iqtisodiy zanjirni qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish va bozorda qiymat yaratish bosqichiga olib chiqqan.

Shu sababli Xiva xonligi iqtisodiyotida hunarmandchilikni ikkinchi darajali maishiy mashg'ulot sifatida emas, shahar xo'jaligi, savdo, soliq va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'langan asosiy sohalardan biri sifatida o'rganish zarur. Xiva xonligining iqtisodiy taraqqiyotida hunarmandchilikning o'rni, avvalo, xonlik shaharlarining vazifasi orqali namoyon bo'ladi. Xiva poytaxt shahar sifatida siyosiy markaz bo'lish bilan birga, saroy ehtiyoji, harbiy ta'minot, diniy-ma'rifiy muassasalar, ichki savdo va tashqi karvonlar uchun mahsulot yetkazib beruvchi hunarmandchilik markazi vazifasini bajargan.

Ichkan qal'a va Dishan qal'a atrofidagi bozorlar, ustaxonalar, karvonsaroylar, madrasalar va turarjoy mahallalari hunar ishlab chiqarishning shahar muhitiga chuqur singib ketganini ko'rsatadi. Xiva xonligi markazi haqidagi tarixiy manbalarda irrigatsiya, shahar hayoti, savdo va kasb-hunar munosabatlari siyosiy voqealar bilan bir qatorda tasvirlanadi [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

Xiva xonligi iqtisodiy tarixini yoritishda Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asari birlamchi manba sifatida muhim ahamiyatga ega. Asarning 2010-yilda "Yangi asr avlodi" nashriyotida chop etilgan nashri 518 betdan iborat ekani va Xiva xonligining XVII–XIX asrlar tarixini yoritishda asosiy manbalardan sanalishi nashr ma'lumotlarida qayd etilgan [1]. Mazkur asar siyosiy voqealar bilan birga, saroy, viloyat boshqaruvi, obodonchilik, sug'orish, harbiy yurishlar va aholi hayotiga oid ko'plab ma'lumotlarni jamlagan sababli hunarmandchilikni umumiy iqtisodiy muhitdan ajratmay o'rganish imkonini beradi.

Muhammad Yusuf Bayoniyning "Shajarayi Xorazmshohiy" asari XIX asr oxiri va XX asr boshidagi Xiva xonligi hayotini tushunishda alohida o'rin tutadi. Qo'lyozma manbalar asosida tayyorlangan matnda asarning Iqboloy Adizova tomonidan nashrga tayyorlangani, Bayoniy tarixnavislikda voqealarni rostlik bilan bayon etish mezoniga amal qilgani hamda asarda Xorazm xonligining ichki va tashqi siyosati haqida keng ma'lumotlar berilgani ko'rsatiladi [2]. Bayoniy ma'lumotlari hunarmandchilikning bevosita ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini har doim ham statistik tarzda bermaydi, ammo soliq, urush, talon-toraj, bozor va aholi ahvoli orqali iqtisodiy hayotning real sharoitini anglashga yordam beradi.

Yahyo G'ulomovning "Xorazmning sug'orilish tarixi" asari hunarmandchilik masalasini bevosita emas, iqtisodiy asoslar nuqtayi nazaridan yoritishda muhimdir. Chunki hunarmandchilik rivoji qishloq xo'jaligi xomashyosi — paxta, jun, ipak, teri, yog'och va oziq-ovqat mahsulotlari bilan bog'liq bo'lgan. Asarning 1959-yilda Toshkentda nashr etilgani va Xorazm sug'orish tizimi tarixiga bag'ishlangani kutubxona ma'lumotlarida berilgan [4]. Sug'orish tizimi barqaror bo'lgan hududda paxtachilik, bog'dorchilik, pillachilik va oziq-ovqat bazasi rivojlanadi, hunarmandchilik uchun zarur xomashyo manbalari kengayadi.

M.Y. Yo'ldoshev tahriri ostida nashr qilingan "XIX asr Xiva davlat hujjatlari" va "Xiva xonligi tarixidan lavhalar" kabi manbalar xonlikning ma'muriy-iqtisodiy munosabatlarini o'rganishda ahamiyatlidir. "Xiva davlat hujjatlari" II tomi 1960-yilda O'zSSR Fanlar akademiyasi nashriyotida chop etilgani ilmiy maqolalar bibliografiyasida qayd etiladi [5]. Davlat hujjatlari soliq, yer, mulk, xizmat majburiyatlari, savdo va boshqaruv amaliyotini aniqlashga yordam beradi. Yuri Bregelning "An Historical Atlas of Central Asia" asari esa Xorazm va Xiva xonligini Markaziy Osiyoning siyosiy-geografik jarayonlari, karvon yo'llari, chegaralar va mintaqaviy aloqalar doirasida tushunish uchun zarur nazariy-tarixiy manbadir [6].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Xiva xonligida hunarmandchilik rivojining moddiy asosini vohaning sug'orma dehqonchiligi va chorvachilik xo'jaligi tashkil etgan. Paxta, jun, ipak, teri, yog'och, qamish, gil, metall, suyak, tosh va boshqa xomashyolar turli hunar tarmoqlari uchun ishlab chiqarish negizi bo'lgan. Dehqonchilikdan olingan paxta va ipak to'qimachilikka, chorvachilikdan olingan jun va teri gilamchilik, etikdo'zlik, egar-jabduqchilik, po'stin tikish va charm buyumlar tayyorlashga xizmat qilgan.

Vohadagi gil zaxiralari kulolchilikni, yog'och materiallari eshik, ustun, sandiq va uy-ro'zg'or buyumlari yasashni, metall xomashyosi esa misgarlik, temirchilik, qurolsozlik va zargarlikni rivojlantirgan. Xonlik iqtisodiyotida hunarmandchilikning kengayishi shaharlar bilan qishloqlar o'rtasidagi doimiy almashinuvga tayanib, qishloq xomashyosi shaharda tayyor mahsulotga aylantirilgan.

To'qimachilik Xiva xonligi hunarmandchiligining yetakchi yo'nalishlaridan biri edi. Paxta matolari, bo'z, alacha, chit, ipak va yarim ipak gazlamalar ichki bozor ehtiyoji uchun tayyorlangan. Xorazm iqlimida paxta yetishtirish, sug'oriladigan yerlarning mavjudligi va mahalliy aholining to'qish, bo'yash, ip

yigirish tajribasi to'qimachilikni nisbatan barqaror soha sifatida rivojlantirgan. To'qimachilik faqat kiyim-kechak tayyorlash bilan cheklanmagan. Ro'mol, belbog', chodir, uy anjomlari, ko'rpa-to'shak jildi, savdo uchun mo'ljallangan matolar, saroy va amaldorlar ehtiyoji uchun buyurtma mahsulotlar ishlab chiqarilgan. Matoning sifati, ranglanishi, naqshi va ishlatilish sohasi hunarmandlarning kasbiy mahoratini belgilagan.

Gilamchilik va kigizchilik xonlik iqtisodiyotida dehqonchilikdan ko'ra chorvachilik bilan ko'proq bog'langan hunar tarmoqlari qatoriga kiradi. Xorazm vohasi atrofidagi turkman, qoraqalpoq va boshqa ko'chmanchi-yarim ko'chmanchi guruhlar jun mahsulotlarini yetkazib bergan, mahalliy ustalar esa gilam, palos, kigiz va turli maishiy buyumlarni ishlab chiqargan. Gilam faqat uy jihozi emas, savdo qiymatiga ega mahsulot ham bo'lgan. Uning bezak tizimida urug'-qabila ramzlari, ranglar uyg'unligi, geometrik naqshlar va hududiy uslub aks etgan. Shu jihatdan gilamchilik iqtisodiy mahsulot yaratish bilan birga, etnomadaniy belgilarni ham saqlagan.

Zargarlik Xiva xonligining eng nozik va yuqori kasbiy mahorat talab qiluvchi hunarmandchilik tarmoqlaridan biri sanaladi. Ayollar taqinchoqlari, kamar, bilaguzuk, uzuk, sirg'a, tumor, bezakli tugmalar, qurol va ot anjomlaridagi metall bezaklar zargarlar mehnati natijasi edi. Zargarlik buyumlari ijtimoiy mavqe, oilaviy marosim, sep-sidirg'a, nikoh, bayram va saroy madaniyati bilan bog'langan. Ularning ishlab chiqarilishi kumush, oltin, qimmatbaho toshlar, naqsh, o'yma va quyma texnikalarini talab qilgan. Zargarlik mahsulotlari ichki iste'moldan tashqari sovg'a, diplomatik munosabat va savdo buyumi sifatida ham qadrlangan.

Misgarlik va temirchilik shahar xo'jaligi, harbiy ta'minot va kundalik turmush uchun zarur bo'lgan tarmoqlar edi. Misgarlar qozon, lagan, oftoba, choydosh, shamdon, idish-tovoq, marosim buyumlari, bezakli ro'zg'or anjomlarini tayyorlagan. Temirchilar omoch, ketmon, bolta, pichoq, mix, eshik halqasi, qulf, zanjir, ot taqasi, qurol qismlari va boshqa zarur buyumlar ishlab chiqargan. Metallsozlik xonlik iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi bilan bevosita bog'liq edi, chunki yer haydash, ariq ochish, bog'dorchilik, chorvachilik va qurilish ishlarining ko'pi temir buyumlarsiz amalga oshmagan. Harbiy ehtiyoj ham temirchilik va qurolsozlikning barqaror talab manbai bo'lgan.

Kulolchilik Xiva va Xorazm vohasida qadimiy an'anaga ega sohalardan edi. Suv saqlash idishlari, xum, ko'za, kosa, lagan, tandir, qurilishda ishlatiladigan sopol detallar, bezakli koshinlar kulol mehnatining mahsuli hisoblangan. Xiva me'morchiligida koshin, ganch, yog'och va g'isht bilan ishlashning yuqori darajasi mavjud bo'lib, bular shahar hunarmandchiligining qurilish sohasi bilan bog'langanini ko'rsatadi. Madrasalar, masjidlar, saroylar, maqbaralar va karvonsaroylar qurilishi ustalar, ganchkorlar, koshinkorlar, naqqoshlar, duradgorlar, g'ishtpazlar mehnatini talab qilgan. Shahar me'moriy muhitining boyligi hunarmandchilik rivojining moddiy dalilidir.

NATIJALAR

Yog'och o'ymakorligi Xiva hunarmandchiligining san'at darajasiga ko'tarilgan ko'rinishlaridan biridir. Xiva eshiklari, ustunlari, panjaralari, sandiqlari, minbarlari va uy ichki bezaklarida o'yma naqshlar keng qo'llangan. Yog'och o'ymakorligi iqtisodiy mahsulot bilan badiiy-estetik qadriyatni birlashtirgan. Usta oddiy buyumni tayyorlash bilan kifoyalanmagan, unda naqsh, mutanosiblik, kompozitsiya, diniy-ma'naviy ramz va mahalliy uslubni ifodalagan. Bunday mahsulotlar saroy, madrasa, boy xonadon, ziyorat joylari va jamoat binolarida alohida qadrlangan. Hunarmandchilikning bunday turi mahalliy bozorni qondirishdan tashqari, Xiva shahar madaniyatining tashqi qiyofasini ham shakllantirgan.

Hunarmandchilik Xiva xonligi ichki bozorining faol ishlashini ta'minlagan. Bozor faqat savdo joyi emas, ishlab chiqaruvchi, xaridor, vositachi, soliq yig'uvchi, karvonchi, qishloq aholisi va shahar hunarmandlari uchrashadigan iqtisodiy makon edi. Hunarmand tayyor mahsulotni bozorga olib chiqqan, qishloq aholisi oziq-ovqat va xomashyo olib kelgan, savdogar esa ichki va tashqi almashinuvni bog'lagan. Karvonsaroylar va bozor rastalari hunarmandchilik mahsulotlarini uzoq hududlarga tarqatishga xizmat qilgan. Xiva, Urganch, Hazorasp va Qo'ng'iro't kabi markazlar mahsulot turlariga qarab ixtisoslashgan bo'lishi mumkin. Bunday ixtisoslashuv hunar tarmoqlarining avloddan avlodga o'tishini mustahkamlagan.

Tashqi savdo hunarmandchilik rivojiga alohida ta'sir ko'rsatgan. Xiva xonligi Rossiya, Eron, Buxoro, Qo'qon, turkman dashtlari, Kaspiybo'yi va Hindiston bilan bevosita yoki bilvosita aloqalarga ega bo'lgan. Tashqi bozordan metall, ayrim matolar, bo'yoq moddalari, hashamat buyumlari, qurol, choy, ziravor va sanoat mahsulotlari kelgan. Xonlikdan esa paxta, ipak, jun, teri, gilam, hunarmandchilik buyumlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqa tovarlar chiqarilgan. Rossiya bilan aloqalarning kuchayishi XIX asrda mahalliy hunarmandchilik uchun yangi imkoniyat bilan birga raqobat bosimini ham yuzaga keltirgan. Zavod mahsulotlari ayrim an'anaviy tarmoqlarga ta'sir ko'rsatgan, ammo mahalliy ehtiyoj va an'anaviy did tufayli ko'plab kasblar yashovchanligini saqlagan.

XULOSA VA MUNOZARA

Xiva xonligi iqtisodiyotida hunarmandchilik shahar xo'jaligi, ichki bozor, tashqi savdo, davlat daromadlari va madaniy hayot bilan bog'langan asosiy sohalardan biri bo'lgan. U dehqonchilik va chorvachilikdan olingan xomashyoni qayta ishlab, tayyor mahsulotga aylantirgan, aholining kundalik ehtiyojlarini ta'minlagan, saroy va diniy-ma'rifiy muassasalar buyurtmalarini bajargan, karvon savdosida qiymatli tovarlar yaratgan. To'qimachilik, zargarlik, misgarlik, temirchilik, kulolchilik, charmchilik, gilamchilik, yog'och o'ymakorligi va qurilish hunarlari xonlik iqtisodiy tuzilmasida barqaror o'rin egallagan. Hunarmandchilikning iqtisodiy ahamiyati faqat mahsulot ishlab chiqarish bilan chegaralanmagan. U shaharlarning ijtimoiy tuzilishini, kasbiy guruhlar hayotini, usta-shogird an'anasini, bozor munosabatlarini, soliq tizimini va madaniy merosni shakllantirgan. Xiva xonligi hunarmandchiligi iqtisodiy faoliyat, kasbiy tajriba va badiiy tafakkurning uyg'un ko'rinishi sifatida tarixiy tadqiqotlar uchun muhim ilmiy mavzu bo'lib qoladi. Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilik Xiva xonligi iqtisodiyotining yordamchi sohasi emas, balki voha xo'jaligini shahar madaniyati va mintaqaviy savdo bilan bog'lab turgan markaziy mexanizmlardan biri bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Munis Shermuhammad Mirab, Ogahiy Muhammad Rizo. Firdavs ul-iqbol / nashrga tayyorlovchilar: Sh. Vohidov, I. Bekchonov, N. Polvonov. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. — 518 b.
2. Bayoniy Muhammad Yusuf. Shajarayi Xorazmshohiy / so'zboshi: N. Jo'maxo'ja, I. Adizova. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2004. — 104 b.
3. Yo'ldoshev M.Y. Xiva xonligi tarixidan lavhalar. — Toshkent: Fan, 2014.
4. G'ulomov Ya.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. — Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.
5. XIX asr Xiva davlat hujjatlari. II tom / M.Y. Yo'ldoshev tahriri ostida. — Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1960.
6. Bregel Y. An Historical Atlas of Central Asia. — Leiden; Boston: Brill, 2003. — 109 p.
7. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. — London; New York: RoutledgeCurzon, 2004. — 416 p.